

Thomas Brante är professor i sociologi vid Lunds universitet. Han har publicerat böcker och artiklar inom områden som vetenskapssociologi och teori, professionssociologi, vetenskapliga kontroverser, psykisk ohälsa, samt tvärvetenskap. Han skriver för närvarande om förklaringsmodeller inom samhällsvetenskaperna.

Thomas Brante

Det sociologiska självförtroendet

Enligt Immanuel Wallerstein (2006) är den fria universitetsforskningen en historisk parentes på en cirka 150 år. Tidigare var forskningen styrd av externa krafter, till exempel kyrkan. Vi har nu åter nått ett stadium där politikens och ekonomins önskemål snävar in forskningen mot vad som uppfattas vara av direkt samhällsnytta, som att med uppfinningar förbättra svenska företags position i den internationella konkurrensen. Forskningen underordnas kommersiella intressen. Den autonoma, internt motiverade grundforskningen håller på att tyna bort, och det gäller inom alla vetenskapsområden, kanske framför allt samhällsvetenskap och humaniora, och därmed också sociologin. Den viktiga kunskapen kommer i framtiden att produceras utanför universiteten, menar Wallerstein.

I ett annat verk hävdar Wallerstein et al. (1998) att den rådande institutionsuppdelningen inom samhällsvetenskapen inte följer någon logisk ordning baserad på naturliga områden utan att den härrör ur politik, konkurrens och maktspel från främst 1800-talet. Ämnesuppdelningarna har inverkat hämmande på forskningens utveckling, de bör ifrågasättas och rivas upp.

Jag skall återvända till Wallersteins påståenden nedan, men låt oss tills vidare säga att han har rätt. För vår del skulle de betyda att sociologisk grundforskning nu nått vägs ände, att cirkeln är på väg att slutas i en 150-årig parentes. Då finns det anledning att fråga sig vad det sociologiska projektet egentligen innebar. Vad var dess målsättning, dess löfte?

För att besvara en sådan fråga är det vanligt att gå tillbaka till klassikerna, till Durkheim, Marx och Weber, för att låta dem ange syften och tillvägagångssätt. Vanligt är då också att sociologin påstås bestå av tre skolor eller traditioner som sedan dess utvecklats samtidigt som nya kommit till (se de flesta introduktionsböcker i sociologi).

Men det finns en person som ”kommer före” de tre klassikerna, nämligen Auguste Comte. Comtes tänkande ges dock föga utrymme. Han gav visserligen ämnet dess namn men avfärdas därefter snabbt som positivist, metafysiker och annat.

Jag skulle vilja påstå att Comte tillhör de mest missförstådda och mest förtalade av sociologins förgrundsgestalter. Därför några ord om honom, egentligen inte för att återupprätta hans namn utan för att antyda hans relevans för sociologins historia och för den nutida sociologin. Jag sammanfattar Comtes vetenskapsteori och samhällsteori i några punkter. Därefter blir det lättare att tala om Wallersteins pessimistiska teser.

Comte var positivist, sägs det. Ja han myntade till och med begreppet. I nästa steg

förknippas ”positivism” med (en felläsning av) den logiska positivismen, det vill säga med en extrem empirism och ett snävt naturvetenskapligt ideal. Detta kopplas i nästa steg till en konservativ samhälls- och vetenskapssyn.

Så vad sade då Comte i detta avseende? En kort summering:

1. Fakta är teoriberöende. ”Om det är sant att varje teori måste baseras på observerade fakta så är det lika sant att fakta inte kan observeras utan hjälp av en teori ... utan sådan ledning skulle vi oftast inte ens kunna se dem” (Comte 1974/1830-42: 27).
2. Fakta måste organiseras, systematiseras: Eftersom observationen anses vara det grundläggande i all vetenskap, så har ”vetenskapen kunnat urarta till ett slags sterilt hopande av osammanhängande fakta.” Den sanna vetenskapen är ”lika främmande för empirismen som för mysticismen” (Comte 1979/1844: 19).
3. Vetenskapare skall använda sin fantasi och lägga fram tillfälliga hypoteser utan att låta sig hindras av avsaknad av fakta, även om de så småningom måste referera till verkligheten, det vill säga till sådant som kan observeras, direkt eller indirekt.
4. Samtidigt skall vetenskapen använda experiment och systematiska jämförelser och inte förfalla till ”alltför puerilt spekulerande” (Ibid: 30) eller metafysik.
5. Inga fakta kan förstås till fullo om man inte förstår deras uppkomst, deras historia.
6. Vetenskapen är en kollektiv subjektivitet.
7. Det finns inga absoluta sanningar, vetenskapen är relativistisk. Det råder en ”nödvändig relativitet hos all vår verkliga kunskap” (Ibid: 18).

Comte var säkert ”positivist” i förhållande till sin metafysiska samtid, men idag skiljer sig en epistemologisk ståndpunkt av Comtes slag drastiskt från vad som kallas ”the received view”, det vill säga positivismen i den moderna vetenskapsteorin. Hans vetenskapsteori påminner faktiskt en hel del om positivismkritikern Paul Feyerabends, undantagandes dennes individualism. Och Feyerabends vetenskapsteori gränsar på ett par punkter till postmodernismen (cirkeln tycks alltså ha alltså slutits i detta avseende ...).

Comtes sociologi är mer välkänd för oss. Han levde mitt i det revolutionära Frankrike, med ett framväxande stadsproletariat i Paris. Naturvetenskapen visade sin potential genom sin uppenbara praktiska nytta, och Comte ansåg att om ett vetenskapligt förhållningssätt kunde användas även på sociala problem borde dessa kunna lösas på liknande sätt. Han skilde ut de funktioner samhällets olika delar har för helheten, framför allt genom att analysera arbetsdelningen och den enligt honom alltför snabba specialisering som upplöser samhällets solidaritet. Differentieringen måste mötas av integrering, av gemensamma värden. Vi återfinner således Comtes sociologi i renodlad och putsad form hos Herr Sociologi själv, Emile Durkheims verk *De la division du travail social* och *Sociologins metodregler*.

Durkheim var angelägen om att göra sociologin akademiskt respektabel och etablerad. Därför lade han en hel del restriktioner på sociologin som inte förekommer hos Comte. Exempelvis betonade Comte känslornas roll i samhället, något som mer

eller mindre försvann för att nu ha återkommit med emotionernas sociologi. Han skrev särskilt om och till förmån för två grupper, arbetarklassen och kvinnorna. Comtes sociologi är också normativ i det att den genomgående syftar till att förbättra samhällets tillstånd. Sociologin skall förklara och förutsäga, men framför allt skall den lägga grunden för samhällsförändring: *Savoir pour prévoir, prévoir pour pouvoir*.

Vad som framför allt skiljer Comte från Durkheim är den förres visioner och optimism om sociologins möjligheter. Comte menade att vetenskaperna utvecklas i en viss ordning, först kommer matematiken, sedan astronomin, fysiken, kemin och biologin. De senare bygger på de förra samtidigt som de har en viss autonomi och större komplexitet. Sist kommer sociologin, den mest komplexa och övergripande vetenskapen. "Vetenskapernas drottning" förser de övriga vetenskaperna och samhället i stort med det omfattande perspektiv i vilket alla samhällets delar faller på plats och kan förstås.

Ordet "positivism" kan ges många innebörder, till exempel en vetenskapsteoretisk i enlighet med ovan. Men jag menar att ordet karakteriserar Comte på ett annat sätt, nämligen just som *positiv*: optimism, entusiasm, en bergfast tro på sociologins enorma potential. Han betonar det positiva till skillnad från det negativa, det uppbyggande till skillnad från det nedbrytande.

Efter Comte sätts alltså det sociologiska tåget i rullning. Inledningen är klassikernas magnifika studier och analyser, följda av försöken till uppföljning, precisering, kategorisering, typologisering och empiriska studier under nittonhundratalets första hälft. Fallstudier, statistik, enkäter, taxonomier, förklaringsmodeller – den sociala verkligheten blottläggs, diskuteras och kritiseras utifrån mängder av olika mikro-, meso-, och makroperspektiv. Hela det sociologiska projektet uppnår en boom under efterkrigstiden.

Högkonjunkturen följs av 1970-talets skepticism. Vetenskapen börjar framstå som en förtryckarapparat, den är etnocentrisk, den etablerade sociologin är en medlöpare. All vetenskaplig kunskap är relativ, den dubbla hermeneutiken innebär att verklig kunskap om samhället är en omöjlighet, fakta är ingenting annat än sociala konstruktioner, sociologin kan vare sig förklara eller förutsäga. "Grand theories" är reifieringar av en verklighet som bara, möjligtvis, kan beskrivas lokalt genom narrativer, och så vidare. Sociologins möjligheter till kunskap ifrågasätts på epistemologiska och metodologiska grunder. Vi lever fortfarande i lämningarna från denna tämligen dystopiska samhälls- och kunskapsuppfattning. Den är ett skäl till varför sociologin har blivit mer försiktig och "korrekt", svängarna tas sällan ut. Man skulle kunna säga att sociologin själv undergrävt sitt självförtroende.

Även yttre krafter som till exempel de senaste decenniernas universitetsreformer kan ha haft en menlig effekt på ämnets utveckling och självförtroende. För att bara nämna ett exempel: kravet att doktorander skall vara heltidsfinansierade under fyra år. Att doktorander har full trygghet är naturligtvis en utmärkt reform. Men den innebär att antalet doktorander minskat, och att de som antas är de med en klar, väl avgränsad eller begränsad plan som kan skrivas på något mer än två år. En oavsiktlig eller avsiktlig konsekvens är att "de vilda tänkarna" inte längre får plats i ämnet. Och

de behövs, om inte annat som komplement. Auguste Comte skulle aldrig kommit in på den svenska forskarutbildningen i sociologi.

Annat möjligt negativt är avknoppningen från sociologin, det vill säga bildandet av diverse centra, teman och hela nya universitetsdiscipliner. Ett exempel är forskning i socialt arbete, som erövrat problemområdet sociala problem, ett av sociologins kärnområden. Ytterligare menliga företeelser är kampen mellan ämnen om förklaringsprioritet. Medikaliseringen av sociala problem är ett sådant exempel där samhällsvetenskapernas nyanserade förklaringsmodeller långsamt men bestämt tvingats tillbaka till förmån för ganska grovhuggna, individualiserande och biologiserande förklaringar och åtgärder. Generellt sett innebär de nuvarande forskningspolitiska satsningarna på delar av medicin och teknik att humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning undermineras, resursmässigt och intellektuellt, och detta sker inte på basis av övertygande vetenskapliga argument utan är en fråga om makt. Sociologin riskerar att reduceras till utredningsverksamhet, beställd av stat och kommun, samtidigt som dess teoretiska överbyggnad betraktas som onödig och vittrar bort.

Är det alltså så att Wallersteins pessimism är korrekt och Comtes optimism naiv? Det är inte så säkert. Sociologin har under sin korta livstid ackumulerat en fantastisk arsenal av kunskaper. Vi vet en hel del och kan förklara mycket. Ämnet täcker idag det mikroskopiska och det makroskopiska, och det långsamma och det snabba; allt från hundraåriga globala processer till samspel vid ett cafébord under en tiondels sekund. Vi vet vilka mekanismer som styr mänsklig interaktion och hur de mänskliga subjekten "konstitueras." Vi kan förklara varför kriminalitet uppstår, våldets och fatigdomens orsaker och konsekvenser, arbetslivets dynamik, familjens förändringar, kulturens och medias inverkan på tänkandet, byråkrati och institution, avvikande beteende, ritualism och konformism, konflikt och konsensus, relationen mellan organisation och ideologi. En stor del av våra förklaringsmodeller går tillbaka till triaden klass – kön – etnicitet, alltså det moderna samhällets bestående ojämlikheter, gränsdragningar och kategoriseringar.

Mer generellt: Comte ville formulera de lagar som styr samhällsutvecklingen. Ordet "lag" framstår numera som hopplöst föråldrat. Men om ordet översätts till rums- och tidsbundna regelbundenheter så har den moderna sociologin funnit ett flertal sådana genom att identifiera de bestående mekanismer som gör att mönstren föreligger, mönster som till och med kan användas för att förutsäga samhälleliga tillstånd (även om de oftast endast innebär extrapoleringar).

Vidare har sociologin under det senaste århundradet utvecklats serier av metoder för datainsamling. Inom den kvantitativa sociologin/samhällsvetenskapen har den teknologiska utvecklingen tillsammans med avancerade statistikprogram medfört att mycket stora datamängder kan bearbetas med en exakthet som skulle ha gjort klassikerna gröna av avund. Till detta kommer den snabba utvecklingen och preciseringarna av de kvalitativa metoderna, allt från textanalys och intervjutekniker till regler för hur deltagande observation kan göras på tillförlitliga sätt.

Sociologin är också *reaktiv*, det vill säga den använder sina analysredskap på moderna samhälls skeenden. Det senaste decenniet har det publicerats mängder av ana-

lyser av globaliseringens dynamik, migration, religionernas kamp, nya exploateringsformer, batterier av EU-frågor, klimatfrågan, ja till och med analyser av den senaste olympiaden.

Vi har alltså mängder av kunskaper och kan rekommendera åtgärder. Problemet är att dessa ofta inte är ekonomiskt eller politiskt gångbara. Inte sällan är de för krångliga, komplexa och dyrbara. De är inte heller evidensbaserade, vilket oftast också är en omöjlighet eftersom samhället består av öppna system. Ett skäl till den låga värderingen av sociologisk/samhällsvetenskaplig kunskap bygger på missuppfattningen att vår typ av kunskap kan eller bör bedömas med kriterier från naturvetenskap (eller humaniora). Samhällsvetenskaperna behöver sina egna kriterier på vetenskaplighet, sin egen vetenskapsteori – i det avseendet är delar av Comtes förslag inte så dumma, och de går att vidareutveckla.

Wallerstein menar att den fria grundforskningens tid är över, eller är på väg att ebba ut. Det är förstås svårt intill omöjligt att säga om så är fallet eller om det bara rör sig om en konjunkturell svacka. Om Wallerstein har rätt så kommer den universitetsbaserade sociologin att ytterligare pressas mot ateoretisk utredningsverksamhet genom att underordnas externa beställares finansiering och önskemål. Å andra sidan har den fria sociologin "alltid" funnits. Flera av de tidiga sociologerna var inte universitetsanställda. De var inte fångade i någon av de idag disciplinerande skolorna (eftersom de inte fanns), vilket skulle göra det möjligt att spekulera i framväxten av en ny typ av icke-universitetsbunden framtida sociologi.

Wallerstein anser vidare att vi bör bryta ner ämnesgränser och samarbeta mycket mer med andra ämnen, det vill säga arbeta tvärvetenskapligt. Det är naturligtvis riktigt – där så är meningsfullt. Vissa frågeställningar är naturligt tvärvetenskapliga, andra inte. Men det sociologiska perspektivet har också ett värde i sig, och det är i behov av att ständigt vidareutvecklas och fördjupas. Den amerikanska sociologen Janet Salzman Chafetz (1998: 1) fångar situationen perfekt:

"Vad som gör sociologin till en disciplin är vare sig våra forskningsmetoder eller vårt ämnesområde, som vi delar med en mängd andra tillämpade och icke-tillämpade akademiska områden. Det är snarare de sätt på vilka vi tolkar förstår och förklarar de olika fenomen vi undersöker – våra teorier och begrepp – som ger oss relativt unika perspektiv och utgör vårt *raison d'etre* som forskningsområde."

Det är de teoretiska förklaringsmodellerna som ger sociologin dess *differentia specifica* och legitimerar den som vetenskap.

Så vad är slutsatsen av ovanstående lilla tankebona? För det första är det lätt att konstatera att vi inte har förverkligat Comtes vision. Vi har inte skapat en universell konsensus och säkerligen inte heller ökat lyckan på jorden många grader, om någon. Vi har inte utarbetat en vetenskap med vilken alla sociala fenomen kan förklaras, förutsägas och åtgärdas. Men jag är inte säker på att Comte skulle vara särskilt missnöjd ändå. Vi har som sagt en bred och djup ackumulerad arsenal av kunskaper som hade vunnit hans gillande. Syntetiseraren Comte skulle antagligen föreslå att vi försöker

minska fragmenteringen i ämnet genom att sätta samman delarna bättre, till en eller några helheter. Dessutom menade Comte att vetenskaper mognar långsamt, och sociologin är en ung vetenskap – massor återstår att göra, vid eller utanför universitet och högskolor.

Referenser

- Comte, A. (1979/1844). *Om positivismen*. Surte: Bokförlaget Korpen.
- Comte, A. (1974/1830-42). *The Positive Philosophy*. New York: AMS Press.
- Salzman Chafetz, J. (1998). "Message from the chair: Communicating with non-theorists." *Perspectives. American Sociological Association, Newsletter*.
- Wallerstein, I. (2006). *Europeisk universalism*. Stockholm: Tankekraft förlag.
- Wallerstein, I. (1998). *Öppna samhällsvetenskaperna. Rapport från Gulbenkian-kommittén för samhällsvetenskapernas omstrukturering*. Göteborg: Daidalos.